

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 20ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1981

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

ΕΠΙ ΤΗ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙ 2000 ΕΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΑΝΗ

PUBLIUS VERGILIUS MARO

Στις 26 Σεπτεμβρίου πριν από δύο χιλιάδες χρόνια πέθανε ο Βιργίλιος, ο *Publius Vergilius Maro*, όπως είναι ολόκληρο το όνομά του, ο μεγαλύτερος Ρωμαίος ποιητής και ένας από εκείνους τους συγγραφείς που άσκησαν γιγαντιαία επίδραση στην παγκόσμια φιλολογία. Σε όλο τον πολιτισμένο κόσμο εορτάστηκε ή επέτειος αυτή, και η Ακαδημία Αθηνών για να τιμήσει τη μνήμη του οργάνωσε τη σημερινή εκδήλωση.

Ο Βιργίλιος γεννήθηκε στις 15 Οκτωβρίου του 70 π. Χ. στις Άνδεις, ένα χωριό κοντά στη Μάντονα της επαρχίας *Gallia Cisalpina* (της έντεθθεν των Άλπεων Γαλατίας).

Ο πατέρας του ήταν μικροκτηματίας που καλλιεργούσε τη γη του και καταγινόταν με τη μελισσοκομία και τη δασοκομία. Αυτά του χάρισαν αρκετά μέσα για να δώσει στο γιό του — που φαίνεται πως ήταν και το μόνο του παιδί — την καλύτερη μόρφωση της εποχής του. Έτσι επωφελούμενος από τη σχετική ήσυχία που επικράτησε μεταξύ του Πρώτου και του Δευτέρου Έμφυλου Πολέμου, τον έστειλε στο σχολείο στη γειτονική πόλη Κρεμόνα, κατόπιν στην πρωτεύουσα της επαρχίας, το Μιλάνο, και τελικά, όταν ήταν πιά δεκαεπτά χρόνων, στη Ρώμη. Εκεί

σπούδασε ρητορική και φιλοσοφία κοντά στους θεωρούμενους καλύτερους δασκάλους τῆς Πρωτεύουσας, τὸν ρήτορα *Epidius* καὶ τὸν Ἐπικούρειο φιλόσοφο *Siro*.

Τὰ ἐπόμενα δέκα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ εἶναι γιὰ μᾶς σκοτεινά. Τὸ μόνο πὸν ξεύρομε εἶναι ὅτι ὁ πατέρας του πέθανε καὶ ὅτι ἡ μητέρα του ξαναπαντρεύτηκε. Πάντως ἡ πατρική του κληρονομία φαίνεται πὸς ἦταν ἀρκετὴ γιὰ τὸν ἐξασφαλίζει μιὰν ἀνετη ζωὴ, ἕως ὅτου οἱ πολιτικὲς ἀλλαγὲς τῆς ταραγμένης ἐκείνης ἐποχῆς ἔγιναν αἰτία νὰ χάσει ὅλη του τὴν περιουσία.

Γιατὶ μετὰ τὴ μάχη τῶν Φιλίππων τὸ 42 π. Χ., ὅταν ἀποστράτευσαν οἱ νικητὲς Ὀκταβιανὸς καὶ Ἀντώνιος τοὺς χιλιάδες λεγεωναρίους πὸν εἶχαν στρατολογήσει γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου καὶ τοὺς μοίρασαν γαῖες γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν, ἀνάμεσα στὰ κτήματα τῶν Δημοκρατικῶν, τῶν *Republicani*, πὸν ἀπαλλοτρίωσαν ἦταν καὶ τὰ πατρικὰ κτήματα τοῦ Βιργιλίου, πράγμα πὸν τὸ βλέπομε νὰ προβάλλει μὲ τόση πικρία καὶ στὰ Βουκολικά του ποιήματα.

Ὁ Βιργίλιος ὅμως βρῆκε στὸ πρόσωπο τοῦ διοικητῆ τῆς Πέρα ἀπὸ τὸν Πάδο περιοχῆς *Gaius Asinius Pollio*, γνωστοῦ κριτικοῦ καὶ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, ἕναν ἰσχυρὸ θυμαστή καὶ προστάτη. Μὲ τὴν ἐπιρροή του, ἀλλὰ καὶ τῶν παλιῶν του φίλων καὶ ἄλλοτε συμφοιτητῶν του στὴ Ρώμη *Cornelius Gallus* καὶ *Alfenus Varus* — ὁ πρῶτος ἦταν λαμπρὸς ἐλεγειακὸς ποιητὴς καὶ ἀνώτερος στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, καὶ ὁ δεῦτερος διαπρεπὴς νομομαθὴς — ἀποζημιώθηκε μὲ ἕνα μεγάλο κτῆμα στὴν Καμπάνια, καί, πράγμα ἀκόμη σημαντικότερο, κατόρθωσε νὰ μπεῖ στὸ στενὸ κύκλο τῶν προσωπικῶν φίλων τοῦ Ὀκταβιανοῦ πὸν ἦταν πιά ὁ ἀπόλυτος κύριος τῆς Ἰταλίας.

Τότε περίπου, καὶ πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 38 π. Χ., δημοσιεύτηκαν καὶ τὰ δέκα βουκολικά του ποιήματα — δὲν ξεύρομε ἂν καὶ τὰ δέκα μαζί, ἢ λίγα λίγα — πὸν ἀποτελοῦν τὸ πρῶτο σημαντικὸ στάδιο στὴν ἐξέλιξη τοῦ ποιητῆ. Ἀπὸ ἐκεῖ ἡ μεγαλοφυΐα του τὸν ὀδήγησε στὰ «Γεωργικὰ» καὶ τελικὰ στὴν «Αἰνειάδα». Ὑπάρχει βέβαια καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μὴ γνήσια ποιήματα πὸν ἀποδόθηκαν στὸν Βιργίλιο — ἡ λεγόμενὴ *Appendix Virgiliana* τὰ περιέχει — γιὰ τὰ ὁποῖα βέβαια δὲν θὰ μιλήσομε σήμερα.

Τὴ βουκολικὴ ποίηση, τὸ διδακτικὸ - ἐπιστημονικὸ ἔπος καὶ τὸ ρομαντικὸ - ἥρωικὸ ἔπος τὰ καλλιέργησαν μὲ ἐπιτυχία τὸν τρίτο αἰῶνα π. Χ. οἱ Ἕλληνες Ἀλεξανδρινοὶ ποιητὲς. Μὲ τὴ βουκολικὴ τους ποίηση, ὅπως τὴ βλέπομε στὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου, ἔδωσαν ἔκφραση στὸ καινούργιο ἐκεῖνο ἀντίκρισμα πρὸς μιὰ ἐξιδανικευμένη ἡρεμία καὶ ἀγνότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, πὸν ἀναπτύχθηκε

ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὶς πολυάνθρωπες καὶ πολυθόρυβες ἑλλημιστικὲς μεγαλουπόλεις, καὶ πὸν ὀδήγησε στοὺς μεγάλους *Rωμαίους turis amatores*.

Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ - διδακτικὴ τους ποίηση οἱ Ἀλεξανδρινοὶ προσπάθησαν νὰ συμφιλώσουν τὴν ποίηση μὲ τὴν ἀκριβολόγο ἐπιστήμη, ὅπως ἀναπτυσσόταν τότε στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ ἐρευνητικὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἔτσι π. χ. τὴ βλέπομε στὰ «Φαινόμενα» τοῦ Ἀράτου ἢ στὰ «Θηριακὰ» ἢ τὰ «Ἀλεξιφάρμακα» τοῦ Νικάνδρου. Καὶ τέλος, στὸ ρομαντικὸ - ἥρωικὸ ἔπος, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη, ἔδωσαν κεντρικὴ θέση στὸν ἔρωτα σὰν βασικὸ παράγοντα στὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου, ὅπως π. χ. παρουσιάζεται στὰ «Ἀργοναυτικὰ» τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου.

Ἀπὸ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς ἐκείνους ποιητὲς τοῦ 3ου αἰῶνα π. Χ. ἄρχισε ἓνα καινούργιο σημαντικὸ ξεκίνημα στὴν ποίηση τοῦ δυτικοῦ κόσμου, πὸν τὸν τέταρτο π. Χ. αἰῶνα, μετὰ τὴν ἦττα τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴ Σπάρτη, φανερώνει κάμψη καὶ κόπωση καὶ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴ ζωὴ, μιὰ ἀνανέωση πὸν συνεχίστηκε καὶ ὀλοκληρώθηκε στὴ Ρώμη μὲ τοὺς *Poetae Novi*, ὅπως τοὺς ὀνόμασαν οἱ σύγχρονοὶ τους (ὄλους ἐκείνους δηλαδὴ πὸν ἀκολούθησαν τὰ διδάγματα τῶν μεγάλων Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν) καὶ πὸν ἀποκορυφώθηκε μὲ τὸν Βιργίλιο, τόσο στὰ Βουκολικὰ, ὅσο καὶ στὰ Γεωργικὰ καὶ τὴν Αἰνεΐδα του.

Ὁ ποιητὴς πὸν ἔφερε τὰ νέα ἀλεξανδρινὰ διδάγματα στὴ Ρώμη ἦταν ὁ Παρθένιος ὁ Νικαεὺς, ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς μεγάλους Ἑλληνες ἐλεγειοποιούς — εἶχε συμπεριληφθεῖ καὶ στὸν Κανόνα τῶν Ἑλλήνων ἐλεγειοποιῶν — πὸν τὸν ἔφεραν αἰχμάλωτο στὴ Ρώμη τὸν πρῶτο αἰῶνα π. Χ. κατὰ τὸν τρίτο Μιθριδατικὸ πόλεμο (13 π. Χ.) καὶ πὸν ἐπηρέασε μιὰ πλειάδα λαμπρῶν *Rωμαίων* ποιητῶν, ὅπως τὸν Κίνα, τὸν Κάτουλλο, τὸν Γάλλο, τὸν Προπέρτιο καὶ ἄλλους καὶ πρῶτα ἀπ' ὄλους τὸν Βιργίλιο, τοῦ ὁποῖου ἦταν, ὅπως λέγεται, καὶ δάσκαλος.

Ἡ ἐντύπωση πὸν ἔκαμαν τὰ «Βουκολικὰ» τοῦ Βιργιλίου μόλις δημοσιεύτηκαν ἦταν βαθύτατη καὶ γενικὴ, ὅσο καὶ ἂν ἡ εὐνοϊκὴ ὑποδοχὴ τους ἀναμφίβολα ὀφείλεται καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Μαικήνα, τοῦ ἀνεπίσημου ἐκείνου («Υποῦργου τῆς Προπαγάνδας» τοῦ Ἀγούστου, πὸν εἶχε ἀπὸ τότε ἀναλάβει τὸ ρόλο τοῦ πάτρωνα τῶν γραμμάτων μὲ σκοπὸ νὰ βοηθήσει τὴ νέα Κυβέρνηση.

Ἐξωτερικὰ, στὴ μορφῇ, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ Βουκολικὰ εἶναι πιστὴ ἀπομίμηση τοῦ Θεοκρίτου, μὲ ὄλα τὰ ἐλαττώματα καὶ τὶς ἀδυναμίες πὸν ἔχουν οἱ ἀπομιμήσεις. Τοὺς λείπει τὸ «τορευτὸν» καὶ «κατάτεχνον», γιὰ νὰ μεταχειριστῶ δύο ὄρους τῆς ἀλεξανδρινῆς κριτικῆς, καὶ τοὺς λείπει ἡ ζωντάνια καὶ ἡ

φρεσκάδα τῶν εἰδυλλίων τοῦ Θεοκρίτου (τῶν *Megae Rusticae* δηλαδή)· ἔχουν καὶ παρερμηνεῖες τῶν στίχων ποὺ δανείζονται καὶ προσωποποιήσεις καὶ ἀλληγορίες ἀδύνατες καὶ ξένες πρὸς τὰ συμφραζόμενα, καὶ ἡ στιχουργικὴ τους εἶναι ἄνιση καὶ ὄχι πάντα τέλεια ἐπεξεργασμένη, καὶ ἀκόμη καὶ ἡ γλῶσσα τους ἔχει κατηγορηθεῖ.

Ἄλλά, καὶ ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ δεχτοῦμε, δὲν παύουν νὰ ἔχουν τὴν ἰδιότυπη Βιργιλιανὴ γοητεία ποὺ ἐδῶ πρωτοφανερόνεται, τὴν ἀπαλὴ ἐκείνη μελαγχολία καὶ βαθυστόχαστη συμπόνια γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων, ποὺ εἶναι μοναδικὴ στὴν ποίηση τοῦ κόσμου.

Τὴν 4η καὶ τὴ 10η Ἐκλογή — γιὰ τὴ καὶ *Eclogae* ὀνομάζονταν τὰ Βουκολικὰ τοῦ Βιργιλίου — θὰ πρέπει νὰ τὶς ξεχωρίσουμε, ἐπειδὴ ἀκολουθοῦν μιὰ νέα μέθοδος ποὺ ξεφεύγει κάπως ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη μίμηση τῶν ἐλληνικῶν προτύπων : μιλοῦν καθαρὰ γιὰ γνωστὰ ἱστορικὰ πρόσωπα τοποθετημένα στὸ εἰδυλλιακὸ πλαίσιο. Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι τὴν 4η Ἐκλογή, ποὺ μιᾶ γιὰ τὸν ποιητὴ, ρήτορα, ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ *Gaius Asinius Pollio*, ποὺ συνετέλεσε στὶς συνεννοήσεις μεταξὺ Ὀκταβιανοῦ καὶ Ἀντωνίου, γιὰ νὰ παύσει ὁ Ἐμφύλιος πόλεμος, τὴν εἶδε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία τῶν πρώτων αἰώνων καὶ σὰν ὑποσυνείδητη ἐμπνευσμένη προφητεία γιὰ τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Καὶ αὐτὸ ἔγινε, ἐπειδὴ ἀναφέρεται στὴ γέννηση κάποιου παιδιοῦ (τοῦ ὁποίου ἡ ταυτότητα, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες σχολιαστῶν καὶ φιλολόγων, δὲν ἔχει προσδιορισθεῖ μὲ βεβαιότητα — ἴσως νὰ ἦταν ὁ γιὸς τοῦ *Pollio* —), ποὺ θὰ τὸ ἀκολουθήσει ὁ χρυσοῦς αἰὼν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὁ ἴδιος ἀπήγγειλε τὴν 4η Ἐκλογή τοῦ Βιργιλίου στὴν Πρώτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας τὸ 325.

Στὴ 10η Ἐκλογή, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένη στὸ φίλο τοῦ Βιργιλίου *Cornelius Gallus* καὶ τὸν ἄτυχο ἔρωτά του γιὰ τὴν *Glycoris*, ἡ χαρακτηριστικὴ Βιργιλιανὴ γοητεία φθάνει ἴσως στὸ ἕψιστο σημεῖο, ὅταν βοσκοὶ καὶ θεοὶ περνοῦν ἐμπρὸς ἀπὸ τὸν βαθιὰ ἐρωτευμένο *Gallus* καὶ ὁ ἴδιος ὁ *Silvanus* ἀκόμη, ὁ θεὸς τῆς ἀκαλλιέργητης γῆς καὶ τῶν δασῶν, τοῦ φέρνει μακρόμισχα κρίνα.

Ὁ τόνος τῶν Βουκολικῶν τοῦ Βιργιλίου εἶναι βέβαια ὄχι μόνο ἐδῶ ἀλλὰ παντοῦ πολὺ ἀπαλότερος καὶ ρομαντικότερος ἀπὸ τὸ ἀρρενωπὸ ὕφος τῶν εἰδυλλίων τοῦ Θεοκρίτου μὲ τὸν ἀμίμητό τους νατουραλισμό. Ἔτσι π. χ. οἱ τελευταῖοι στίχοι τῆς Πρώτης Ἐκλογῆς (I. 79 κ. ἐξ.) δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ εἶχαν γραφτεῖ ἀπὸ τὸ Θεόκριτο :

Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
 fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
 castaneae molles et pressi copia lactis,
 et iam summa procul villarum culmina fumant,
 maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

(Καὶ ὅμως θὰ μποροῦσες τούτη τὴ νύχτα νὰ γύρεις δίπλα μου πάνω στὴ χλωρὴ φυλλωσιά. Ἔχομε ὄριμα μῆλα, κάστανα μαλακὰ καὶ πολὺ πηγμένο τυρὶ. Κι ὁ καπνὸς ἀνεβαίνει κιόλας ἀπὸ τὶς στέγες κι ἀπὸ τὰ ψηλὰ βουνὰ μακρύτεροι πέφτουν οἱ ἴσκιοι).

Μετὰ τὰ Βουκολικὰ ὁ Βιργίλιος ἀφιέρωσε ἑπτὰ χρόνια τῆς ζωῆς του στὴ συγγραφὴ τῶν Γεωργικῶν πὸν εἶδαν τὴ δημοσιότητα δύο χρόνια μετὰ τὴ ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου, τὸ 29 π. Χ., καὶ ἔτσι εἶναι τὸ πρῶτο καὶ ἴσως τὸ λαμπρότερο ἔργο τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀντιπροσωπεύουν τὴν τέχνη τοῦ ποιητῆ στὴ μεγαλύτερῃ τῆς τελειότητα καὶ ὠριμότητα. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Βιργιλίου, ἀλλὰ καὶ ἡ λεπτὴ του ὑγεία τὸν ἀνάγκασαν νὰ ἀφιερῶσει πολὺ χρόνο στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ἔργου τούτου, καὶ ἴσως γι' αὐτὸ νὰ ἔγιναν τὰ Γεωργικὰ ἀπὸ τεχνικὴ ἄποψη τὸ τελειότερο ἔργο τῆς λατινικῆς ἀν' ὅχι καὶ ὀλόκληρης τῆς παγκόσμιας φιλολογίας. Κατὰ κάποιον τρόπο ἦταν καὶ τὰ Γεωργικὰ παραγγελία, γιατί λέγεται ὅτι ὁ Αὔγουστος καὶ ὁ Μαικήνας τοῦ πρότειναν τὸ θέμα. Ὅταν ἐπὶ τέλους τελείωσαν, οἱ προσδοκίαις ὄλων πληρώθηκαν ἀπόλυτα, καὶ ὁ Βιργίλιος ἀναγνωρίστηκε ἀναντίρρηση ὡς ὁ μεγαλύτερος ποιητῆς τῆς ἐποχῆς του. Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις καὶ στὰ Γεωργικὰ εἶναι καὶ φανερὲς καὶ πολλές, γιὰ νὰ ἀναφέρω τρία μόνο πασίδηλα ὀνόματα, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Νικάνδρου, ἀλλὰ ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὅλους νὰ τὸν ἐπηρέασε ὁ Λουκρήτιος μὲ τὸ μεγάλο καὶ λαμπρὸ φιλοσοφικὸ του ποίημα *De rerum natura*.

Τὰ Γεωργικὰ χωρίζονται σὲ τέσσερα βιβλία. Τὸ πρῶτο μιλᾷ γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς καὶ τοὺς ἀστερισμούς, πὸν ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύση τους ἦταν τὸ ἡμερολόγιο τοῦ ἀγρότη. Τὸ δεῦτερο γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ δένδρα καὶ κυρίως γιὰ τὶς ἐλιές καὶ τὰ ἀμπέλια, πὸν ἦταν οἱ κυριότερες πηγές τοῦ ἰταλικοῦ πλοῦτου. Τὸ τρίτο γιὰ τὰ ζῶα, τὰ κοπάδια τῶν βοδιῶν καὶ τῶν ἀρριῶν καὶ τῶν ἀλόγων, καὶ τὸ τέταρτο γιὰ τὴ μελισσοκομία. Ὑπάρχουν βέβαια πολλὲς καὶ ὠραιότατες μυθολογικὲς καὶ ἄλλες παρεκβάσεις. Ἔτσι, στὸ δεῦτερο βιβλίον (στ. 458 κ. ἐξ.) μᾶς

περιγράφει μὲ θανμασμὸ τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν ὁμορφιὰ τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς σὲ ἀντί-
θεση μὲ τὴ διαφθορὰ καὶ τὴ φθορὰ τῆς μεγαλούπολης τῆς Ρώμης :

Καλότυχοι ἀγρότες, τρισκαλότυχοι. Ἄν ξέρανε τὴν τύχη τους.

Γι' αὐτοὺς μακριὰ ἀπὸ τὴν κλαγγὴ τῶν ὄπλων ἢ δικαιοσύνη γῆ χαρίζει
μιὰν ἀνετη ζωή. Τί κι ἂν μέγαρα μὲ πύλες περήφανες δὲν ξεχύνουν ἀπὸ τὶς
αἰθουσὲς τους τὴν αὐγὴ ἓνα κύμα καλεσμένων ; Τί κι ἂν δὲν βλέπουν πόρτες στο-
λισμένες μὲ ὠραία ταρταρούγα, καὶ δὲν ξεγελάει τὰ ροῦχα τους χρυσάφι ἢ τῆς
Ἐφύρας ὁ χαλκός ; Τί κι ἂν δὲν βάφει τὸ ἄσπρο μαλλὶ τῶν προβάτων τους ἀσσύ-
ρια βαφή ἢ τὸ καθαρό τους λάδι δὲν τὸ μολύνει τῆς κασσίας τὸ ἄρωμα ; Δικὴ
τους ἢ ξεκούραση μὲ ξενοιασιά, καὶ μιὰ ζωὴ δίχως ἀπάτη, πλούσια μὲ πολλῶν
λογιῶν θησαυρούς. Τὴν ἀνεση τῶν μεγάλων χωραφιῶν, σπηλιὲς καὶ λίμνες ζωντα-
νὲς καὶ δροσεροὶ δρυμοί, τὸ μούγκρισμα τῶν βοδιῶν τους, τὸν ὕπνο μαλακὸ κάτω
ἀπὸ τὶς φυλλωσιὲς — ὅλα δικὰ τους — ἔχουν χαράδρες σύδενδρες, λημέρια κυνη-
γιοῦ, καὶ νιάτα σκληραγωγημένα ἀπ' τὴ δουλειὰ σὲ λιγοστὸ φαγὶ συνηθισμένα.
Λατρεύουν τοὺς θεοὺς καὶ σέβονται τὰ γερατειά. Ἀνάμεσά τους, καθὼς ἄφηγε τὴ
γῆ, ἢ Δικαιοσύνη τύπωσε τὸ τελευταῖο πάτημά της.

Καὶ βέβαια λαχταροῦσε ὁ ποιητὴς τὴν ἐξοχὴ καὶ νὰ βρεθεῖ μακριὰ ἀπὸ τὴ
Ρώμη, ὅπως μᾶς τὴν περιγράφει ὁ Ἰουβενάλης π. χ. στὴν 3η του σάτιρα — αὐτὴ
εἶναι ἡ Ρώμη τοῦ Νέρωνος (54-68 μ. Χ.) — μὲ τοὺς στενοὺς δρόμους τοὺς ἀσφυ-
κτικὰ γεμάτους κόσμο πὸν τοὺς ἔφραζαν τὰ κάρα, ὅπου βουτοῦσες ὡς τὸν ἀστρά-
γαλο στὴ λάσπη, ἐνῶ στὰ πεζοδρόμια ἀντηχοῦσαν τὰ βαριά πατήματα τῶν στρα-
τιωτῶν πὸν τὰ ὑδραγωγεῖα στάζανε καὶ ἡ βροχὴ χτυποῦσε τὶς ἐτοιμόρροπες στέ-
γες τῶν πανύψηλων σπιτιῶν, καὶ οἱ σερβιτόροι ἀπὸ τὶς διάφορες ταβέρνες περνοῦ-
σαν βιαστικὰ τοὺς δρόμους μὲ πυραμίδες τὰ πιάτα στὸ κεφάλι τους ἀπάνω καὶ μὲ
τὶς γλάστρες τῶν λουλουδιῶν πὸν πέφτανε πότε πότε ἀπὸ τὰ παράθυρα ἀπάνω
στοὺς διαβάτες μὲ τοὺς νυχτερινοὺς καβγάδες στοὺς σκοτεινοὺς δρόμους, τὴ δολιό-
τητα στὶς συναλλαγές, τὴ Ρώμη πὸν ὁ «Ὁρόντης χύθηκε μέσα στὸν Τίβερη»,
μακριὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν «κεντρικὴ» Ρώμη πὸν ἐξέθρεψε τοὺς *Ruris Amatores*. Καὶ
ὄχι βέβαια τὴ Ρώμη ὅπως τὴν φανταζόμαστε ἡμεῖς, τὴ Ρώμη τῶν *Forum* καὶ
τῶν ναῶν, τοῦ *Capitolium* καὶ τοῦ *Campus Martius* καὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ
Παλατίνου λόφου.

Ἄλλὰ χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ὠραιότερη παρέκβαση τῶν Γεωργικῶν εἶναι
αὐτὴ πὸν ἀναφέρεται στὸ μῦθο τοῦ Ἀρισταίου, ὅπου βρίσκεται καὶ ἡ θαυμάσια
περιγραφή τοῦ Ὁρφέα, ὅταν μάταια προσπάθησε νὰ σώσει τὴν Εὐρυνδίκη ἀπὸ τὸν

Ἔδῃ. Σύμφωνα με μιὰν ἀξιόπιστη παράδοση οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ 250 στίχοι τῶν Γεωργικῶν γράφτηκαν ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο, γιὰ νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς ἐλαίους πού εἶχε ἀρχικὰ γράφει ἐκεῖ γιὰ τὸ φίλο του Κορνῆλιο Γάλλο — πού καθὼς θυμᾶστε τὸν συναντήσαμε καὶ στὴ 10ῃ *Ecloga* — καὶ πού τὸν ἀνάγκασαν νὰ αὐτοκτονήσει ὅταν ἔχασε τὴν εὐνοία τοῦ Αὐγούστου. Τότε καὶ ἡ ποίησή του ἀπαγορεύτηκε νὰ κυκλοφορεῖ. Σ' αὐτὴ τὴ διήγηση τοῦ Ὀρφέα καὶ τῆς Εὐρυδίκης, πού στὸ ὕφος κυμαίνεται μεταξὺ εἰδυλλίου καὶ ἔπους, φαίνεται καθαρὰ καὶ ἡ ἀπόλυτη ὠριμότητα καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἐμβάθυνση τοῦ ποιητῆ (Γεωργικά 4, 464 κ. ἑξ.):

Αὐτός, παρηγορώντας τὸν πόνο τῆς ἀγάπης του μετὰ τὸ κοῖλο κοχύλι, τραγουδοῦσε γιὰ σένα, τὴ γλυκιά του γυναίκα· τὰ τραγούδια του τὰ λέγε μόνος στὴν ἔρημη ἀκροθαλασσιά, καὶ ὅταν γλυκοχάραζε, γιὰ σένα, καὶ ὅταν ἔσβηνεν ἡ μέρα. Ἀκόμα καὶ τὸ στόμα τοῦ Ταίναρου πέρασε καὶ τὴν ψηλὴ πορτοσιά τοῦ Ἄδῃ, καὶ τὸ σῦνδρο τὸ σκοτεινὸ μετὰ μαῦρο φόβο καὶ ἔφτασε στοὺς νεκρούς, στὸ Βασιλιά τοῦ Τρόμου, καὶ στὶς καρδιὰς πού δὲν τίς μαλακώνουν τῶν ἀνθρώπων παρακάλια.

Ἐαφνιασμένες τότε ἀπὸ τὴ μουσικὴ κοντέψαν ἀπ' τὰ ἔγκατα τοῦ Ἐρεβου ἀσώματες σκιές, φαντάσματα ἐκείνων πού χάσανε τὸ φῶς, πολλοί, πολλοὶ σὰν τίς χιλιάδες τὰ πουλιὰ πού κρύβονται στὶς φυλλωσιές, ὅταν ὁ ἀποσπερίτης ἢ τοῦ χειμῶνα οἱ βροχὲς τὰ διώχνουν ἀπὸ τὰ βουνὰ — μητέρες καὶ ἄντρες καὶ τὰ κορμιὰ τῶν μεγάλψυχων ἡρώων πού ἔχασαν τὴ ζωὴ, ἀγόρια, παρθένες καὶ παιδιὰ πού τ' ἄψυχα κορμιὰ τους τὰ κάψανε μπρὸς στοῦ πατέρα τους τὰ μάτια. Μὰ γύρω τους μαῦρὴ λάσπη καὶ οἱ ἄσκημες καλαμιές τοῦ Κωκυτοῦ καὶ ἡ ἀνέραστη λίμνη πού τοὺς δένει μετὰ τὸ βραδύ νερό τῆς καὶ ἡ Στύγα πού τοὺς κρατᾷ σφιχτὰ μετὰ τίς ἐννιά στροφές τῆς. Μαγεύτηκαν ἀκόμη καὶ τοῦ Ἄδῃ τὰ παλάτια, τοῦ Τάρταρου τὰ ἔγκατα, καὶ οἱ Ἐρινύες μετὰ τὰ μαῦρα φῖδια σφιχτοπλεγμένα στὰ μαλλιά τους. Καὶ ὁ Κέρβερος ἀπόμεινε μετὰ ὀρθάνοιχτο τὸ στόμα τὸ τριπλό, σταμάτησε καὶ ἡ ρόδα τοῦ Ἰξίωνα ἀπ' τὸν ἀκίνητον ἀγέρα.

Καὶ ὡς τώρα ξαναμετροῦσε τὰ βήματά του γιὰ νὰ βγεῖ καὶ εἶχε ξεφύγει πιά τὸ κάθε κακό, καὶ ἡ Εὐρυδίκη πού τὴν ξανακέρδισε, ἀκολουθώντας πίσω του, ἔφτανε πιά στὸν ἀπάνω κόσμο — ἔτσι τὸ ἔχεν ὀρίσει ἡ Περσεφόνη — μιὰ τρέλα ξαφνικὰ ἔπιασε τὸν Ὀρφέα, ἄθελῃ τρέλα τοῦ ἔρωτα, πού θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ συγχωρεθεῖ, ἂν ἤξερε νὰ συγχωρᾷ οἱ Ἄδῃς.

Σταμάτησε, καὶ στὸ κατώφλι τῆς αὐγῆς, δίχως νὰ τὸ καλοσκεφεῖ, ἀλίμονο, γύρισε τὸ κεφάλι του ἀσυγκράτητα νὰ ἰδεῖ τὴν Εὐρυδίκη πού ἔτανε πιά

δικιά του. Σὲ μιὰ στιγμὴν ὄλος ὁ μόχθος χάθηκε, ἔσπασε ὁ λόγος του μὲ τὸν ἀνέλεο Τύραννο. Τριπλὴ βροντὴ τινάχτηκε στοῦ Ἄορνου τὰ ἀκίνητα νερά, κι ἐκείνη φώναξε : «Ποιὰ τρέλα, ποιὰ μαύρη τρέλα, Ὀρφέα, μὲ ξέκανε τὴ δύστυχη, ὅμοια καὶ σένα. Νά, οἱ σκληρόκαρδες Μοῖρες μὲ κράζουν ξωπίσω νὰ γυρίσω, κι ὁ ὕπνος γιεμίζει τὰ πλημμυρισμένα μου τὰ μάτια. Τώρα σ' ἀφήνω γειά, μὲ τραβᾶνε τυλιγμένη στὴν ἀπόλυτη νύχτα, ἔτσι ὡς τεντώνω κατὰ σένα τ' ἀδύναμά μου χέρια, ἀλίμονο δικιά σου ὄχι πιά».

Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Βιργιλίου αἰξήσαν βέβαια μὲ τὴ σπουδαία θέση ποὺ εἶχε καταλάβει στὸν κύκλο τοῦ Αὐγούστου. Τὸ σχέδιο ἐνὸς μεγάλου ρωμαϊκοῦ ἔπους, ποὺ ἀπὸ χρόνια περνοῦσε σὰν ὄραμα ἐμπρὸς στὰ μάτια του, ἄρχισε νὰ ὀριμάζει. Ἦταν βέβαια μεγάλη ἡ πίεση γιὰ νὰ τὸ γράφει, ἀπὸ τὴν ἀνώτατη πολιτικὴ ἡγεσία ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ ἀντισταθεῖ.

Τὰ παλαιότερα ρωμαϊκὰ ἔπη τοῦ Naevius καὶ τοῦ Ennius εἶχαν ἤδη χαράξει ὀρισμένες γραμμές, τὶς ὁποῖες ἦταν φυσικὸ ὁ Βιργίλιος νὰ ἀκολουθήσει. Εἶχαν δηλαδὴ θεμελιώσει τὴ μυθικὴ σχέση τῆς Ρώμης μὲ τὴν Τροία καὶ τὸν μεγάλο ἑλληνικὸ τρωικὸ ἐπικὸ κύκλο.

Γιὰ νὰ ξεπνήσει λοιπὸν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων του γιὰ τὸ ἡρωικὸ παρελθόν, καὶ συγχρόνως γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τὸ βαθύτερο ἔθνικὸ αἶσθημα τῆς ἐποχῆς του, δηλαδὴ τὸν ἀφηρωισμό τῆς Ρώμης καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Αὐγούστου, ὁ Βιργίλιος διάλεξε τὸ μῦθο τῶν περιπλανήσεων τοῦ Αἰνεΐα μετὰ τὴν πτώση τῆς Τροίας καὶ τῆς τελικῆς ἐγκατάστασής του στὸ Λάτιο, μιὰ ἱστορία ποὺ τὴν εἶχε ἤδη περιλάβει στὰ ἐπίσημα Πρακτικὰ τῆς ἡ Ρωμαϊκῆ Σύγκλητος.

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ὁ Βιργίλιος μποροῦσε νὰ ξαναμιλήσει γιὰ τὴν καταστροφή τῆς Τροίας, νὰ περιγράψει θαλασσινὲς περιπέτειες παρόμοιες μὲ τὴν Ὀδύσσεια καὶ στεριανὲς μάχες σὰν τὴν Ἰλιάδα. Ἐξάλλου τὸν βοήθοῦσε ἀκόμη καὶ ἡ ἀξίωση τῶν Ἰούλων, τῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν Alba Longa, στὴν ὁποία ἀνῆκαν καὶ ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ Αὐγουστος, ὅτι ἦταν ἀπόγονοι τοῦ γιοῦ τοῦ Αἰνεΐα Ἰούλου.

Ἔτσι, ὅπως μὲ τὰ Βουκολικὰ του ὁ Βιργίλιος φιλοδόξησε νὰ γίνῃ ὁ Ρωμαῖος Θεόκριτος καὶ μὲ τὰ Γεωργικὰ του ὁ Ρωμαῖος Ἡσίοδος, μὲ τὴν Αἰνεΐα φιλοδόξησε νὰ γίνῃ ὁ Ρωμαῖος Ὀμηρος, ποὺ θὰ ἐξυμνοῦσε ὅμως κατὰ κύριο λόγο τὴν κοσμοκράτειρα Ρώμη, τὴν Fortuna Urbis, καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἰδέα ποὺ τὴν ἐνεσάρκωνε ὁ Αὐγουστος. Παράλληλα βέβαια θέλησε, καὶ τὸ κατόρθωσε, νὰ ἐκφράσει μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἔπους τὶς βαθυστόχαστες ἀπόψεις του γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ μοίρα τῶν πραγμάτων.

Ἐνα τέτοιο γιγαντιαῖο ἐγχείρημα ἦταν φυσικὸ ποτὲ νὰ μὴν τὸν ἱκανοποιή-
σει. Ποτὲ δὲν πίστεψε ὅτι πέτυχε ἐκεῖνο πὸν ξεκίνησε νὰ κάμει. Γι' αὐτὸ καὶ
ἀπάνω στὸ κρεβάτι τοῦ θανάτου του ζήτησε σὰν τελευταία του ἐπιθυμία νὰ κατα-
στρέψουν τὴν Αἰνειάδα. Νὰ μὴν τὴ δημοσιεύσουν, γιατί δὲν εἶχε γίνει ἡ τελευταία
τῆς ἐπεξεργασία, γιατί χρειαζόταν ἀκόμη τρία χρόνια, ὅπως ὑπολόγιζε, γιὰ νὰ
τελειώσει. Τὴν ἐπιθυμία του αὐτὴ τὴν εἶχε περιλάβει καὶ στὴ διαθήκη του. Κατό-
πιν ἤθελε νὰ ἐπιδοθεῖ στὴ μελέτῃ τῆς φιλοσοφίας. Εὐτυχῶς ἡ ρητὴ διαταγὴ τοῦ
Αὐγούστου ματαίωσε αὐτὴ τὴν ἐντολή, καὶ ἔτσι δὲν χάθηκε ἕνα ἀπὸ τὰ μεγαλύ-
τερα ἀριστουργήματα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἄλλωστε ἡ Αἰνειάς, ὅπως τὴν
ἔχομε, εἶναι ἔργο οὐσιαστικὰ συμπληρωμένο.

Ὁ Βιργίλιος ἄρχισε νὰ ἐργάζεται στὸ μεγάλο του ἔπος ὅταν ἦταν περίπου
σαράντα ἐτῶν, εὐθὺς μετὰ τὴ δημοσίευση τῶν Γεωργικῶν, καὶ τὸ ἐπεξεργάστηκε
γιὰ ἔντεκα χρόνια. Ταξίδευε τότε, καθὼς φαίνεται, πολὺ, καὶ τὰ τελευταῖα βιβλία
τῆς Αἰνειάδας δείχνουν προσωπικὴ γνωριμία τοῦ ποιητῆ μὲ διάφορα μέρη τῆς Κεν-
τρικῆς Ἰταλίας. Δὲν ξεύρομε ἂν ἐπισκέφθηκε τὴν Ἑλλάδα περισσότερο ἀπὸ μία
φορὰ. Ἡ τελευταία πάντως φορὰ ἦταν τὸ 19 π. Χ., ὁπότε καὶ συναντήθηκε
μὲ τὸν Αὐγούστο. Δυστυχῶς ἕνας πυρετὸς πὸν τοῦ παρουσιάστηκε ἀπότομα
σὲ μιὰ ἐπίσκεψη τῶν Μεγάρων — ἦταν μιὰ ἐξαιρετικὰ ζεστὴ μέρα μᾶς λένε — τὸν
ἀνάγκασε νὰ γυρίσει βιαστικὰ στὴν Ἰταλία, καὶ πέθανε λίγες μέρες ἀφοῦ ἔφτασε
στὸ Brindisi, στίς 26 Σεπτεμβρίου, ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια. Τὴ
σποδὸ του, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του, τὴν ἔθαψαν κοντὰ στὴ Νεάπολη, καὶ τὸν
τάφο του τὸν λάτρευσαν ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ὡς τόπο ἱερό.

Τὴν Αἰνειάδα τὴν ἐξέδωσαν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ δύο
φίλοι του — ὁ Varius καὶ ὁ Plotius Tucca — καὶ ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ πὸν τῆς
ἔγινε ἦταν μοναδική. Τέτοια ὑποδοχὴ ἴσως νὰ μὴν ξανάγινε ποτὲ σὲ κανένα λογο-
τεχνικὸ ἔργο πρὶν ἢ ἔπειτα. Ὅλοι τὴ θαύμασαν καὶ ἔγινε τὸ καύχημα καὶ ὁ κανὼν
στὴ λατινικὴ ποίηση. Ἐγινε σχολικὸ βιβλίον καὶ εὐθὺς ἀμέσως ἄρχισε καὶ ἡ ἀπαρά-
μιλλη ἐκείνη ἐπίδραση πὸν ἄσκησε γιὰ αἰῶνες στὴ φιλολογία, πεζὴ καὶ ἔμμετρη,
ὀλόκληρου τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Φυσικὰ δὲν ἔλειψαν οἱ ἐπικριτὲς πὸν προτιμοῦσαν
τὸν Λουκρήτιο καὶ τοὺς παλαιότερους ποιητὲς. Ἀλλὰ γιὰ τὸ Ρωμαϊκὸ κόσμον
σὰν σύνολο, ὅπως καὶ γιὰ ὅλες τὶς λατινικὲς φυλές, ὁ Βιργίλιος ἔγινε ὅ,τι ἦταν ὁ
Ὁμηρος γιὰ τοὺς Ἕλληνας, ὁ «ποιητὴς κατ' ἐξοχὴν». Ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ χρι-
στιανικὴ ἐκκλησίαν ἔμεινε, ὅπως εἶδαμε, ἕνας ποιητὴς ἱερὸς καὶ ξεχωριστός, καὶ
ἔτσι τὸν εἶδε ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος στίς Confessiones του (1. 12), καὶ ἀργότερα
γιὰ τὸ βαθύτατο πνεῦμα τοῦ Δάντη ὁ Βιργίλιος, ἂν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν Παράδεισον,
ἦταν ὁδηγὸς καὶ δάσκαλός του· καὶ ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ ἀπόλυτη

ὑπεροχή τοῦ Βιργιλίου δὲν ἀμφισβητήθηκε, καὶ ἀκόμη στὴ μάχη μὲ τὴν κριτικὴ τοῦ αἰώνα μας, ποὺ τὸν πλησίασε μὲ ὄλους τοὺς νεωτερισμούς της, πάλι βγήκε νικητής.

Βέβαια, ἡ σύγκριση μὲ τὸν Ὅμηρο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο τόσα δανείστηκε, εἶναι εἰς βάρος του, ὅπως καὶ ἡ σύγκριση τῶν Βουκολικῶν του μὲ τὰ εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου· ἀλλὰ ὅ,τι ἔπαιρνε ἤξερε νὰ τὸ κάνει δικό του μὲ ἀπόλυτα δημιουργικὸ τρόπο, νὰ τὸ κάνει καινούργιο ποιοτικὸ βίωμα, καὶ αὐτὸ εἶναι μέγα καὶ σπάνιο ἐπίτευγμα.

Ὁ μελετητὴς τῆς Αἰνειάδας θαυμάζει πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴ σύνθεσή της, τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ἰσορροπία στὴν ἐξέλιξη τοῦ μύθου. Παράλληλα μ' αὐτὴν θαυμάζει καὶ πολλὰ ἀριστοτεχνικὰ ἐπεισόδια, ποὺ εἶναι ἀνυπέρβλητα στὴν ἀφηγηματικὴ καὶ τὴ δραματικὴ τους δύναμη. Ἡ τελευταία ἀγωνία τῆς Τροίας π.χ., ὅπως δίνεται στὸ δεύτερο βιβλίον τῆς Αἰνειάδας, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Nisus καὶ τοῦ Euryalus στὸ 9ο ἢ τῆς Camilla στὸ 11ο βιβλίον ἔχουν τέτοια πληρότητα καὶ διαισθητικὴ λεπτότητα, ποὺ δικαίως θεωροῦνται ἀπὸ τὰ δραματικὰ ἀριστοτεχνήματα τῆς παγκόσμιας φιλολογίας· καὶ ἂν στραφοῦμε στὸ περίφημο 4ο βιβλίον ποὺ περιγράφει τὸν ἔρωτα τῆς Διδουῆ καὶ τοῦ Αἰνεΐα, τὴ «νερομάνα» αὐτῆ ὄλης τῆς ρομαντικῆς δυτικῆς φιλολογίας, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Βιργίλιος μᾶς ἔδωσε μιὰν ἀκόμη μεγάλη μορφή στὴν πινακοθήκη τῶν ἀθάνατων ἡρώιδων — τὴ μορφή τῆς ἰδανικῆς βασίλισσας καὶ τῆς ἰδανικῆς γυναίκας ποὺ θυσιάζεται γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὰ σχέδια τῶν θεῶν.

Δὲν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία ὅτι δίπλα σ' αὐτὰ ὑπάρχοντα στὴν Αἰνειάδα καὶ ἀρκετὰ ἐπεισόδια ποὺ εἶναι τεχνητά, ἐπιτηδευμένα, ἀκόμη καὶ βαρετά. Οἱ ἀγῶνες π.χ. στὸν τάφο τοῦ Ἀγκίστη εἶναι ἀναμφισβήτητα βαρετοὶ — ἔπρεπε νὰ μποῦν σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὰ ἄλλα ἐπὶ Πατρόκλω τοῦ Ψ τῆς Ἰλιάδος — ἢ οἱ ἀτέλειωτες μάχες τῶν τριῶν τελευταίων βιβλίων ποὺ ἀκολουθοῦν ἓνα ἐξαντλημένο λογοτεχνικὸ πρότυπο — γιὰ νὰ ἀναφέρω δύο μόνο γνωστὰ παραδείγματα. Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ ἔχει κανεὶς πάντα τὸ παράδοξο ἐκεῖνο αἴσθημα ὅτι ὁ Βιργίλιος, poeta doctus, καθὼς στέκεται στὸ τέλος τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κλασσικοῦ καὶ Ἀλεξανδρινοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἔχει πίσω του ὅλη ἐκείνη τὴ σοφία καὶ τὴν εὐαισθησία του, βλέπει πέρα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του σὲ ἓναν ἄλλο κόσμον ποὺ ἔρχεται — πράγμα ποὺ παρ' ὅλη τὴ λαμπρότητά του δὲν ἔχει ὁ Ὅμηρος, ποὺ στέκεται στὴν ἀρχὴ καὶ ὄχι στὸ τέλος τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐλαττώματα, τὰ δάνεια — καὶ εἶναι πολλὰ — καὶ μειονεκτήματα τοῦ Βιργιλίου κατὰ κάποιο τρόπο χάνονται μέσα στὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ ὕφους του, ὅπου προεξάρχοντα ἢ nobilitas καὶ ἢ dignitas, καὶ μέσα στὸν πόνο γιὰ τὴν

ἀνθρώπινη μοίρα καὶ στή μοναδική μουσικότητα τοῦ Βιργιλιανοῦ ἐξάμετρον, «τοῦ μεγαλοπρεπέστερου ρυθμοῦ πὸν πρόφεραν ποτὲ ἀνθρώπινα χεῖλη», ὅπως ἔχει χαρακτηριστεῖ: τὸ ἔφερε σὲ τέτοια τελειότητα πὸν περαιτέρω ἐξέλιξη ἦταν πιά ἀδύνατη.

ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
velle videmur et in mediis conatibus aegri
succidimus — non lingua valet, non corpore notae,
sufficiunt vires nec vox aut verba sequuntur.

(“Ὅπως σὲ ὄνειρο, ὅπου ἡ ὑγρὴ σιωπὴ τῆς νύχτας πιέζει τὰ μάτια καὶ ἄδικα προσπαθοῦμε νὰ τρέξουμε, καὶ πέφτομε, πέφτομε ἐξαντλημένοι μεσοδρομῖς, οὔτε ἡ γλώσσα μας ἔχει δύναμη, οὔτε φωνὴ οὔτε λόγια μᾶς ἔρχονται στὸ στόμα...)

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ ἔντονη ψυχολογικὴ διαίσθηση πὸν κινεῖται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Βιργιλίου βρῆκε τὴν ἀπαράμιλλη ἐκείνη γλωσσοπλαστικὴ δύναμη πὸν ἀπέδωσε ὅλες τὶς φωτοσκιάσεις τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κεντρικὴ γοητεία του εἶναι βαθύτερη ἀπὸ κάθε τεχνικὴ τελειότητα. Ἴσως, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ, ἡ λέξη πὸν τὴν ἐκφράζει καλύτερα εἶναι ἡ *συμπόνια*. Στὸν πιὸ περίφημό του ἴσως στίχο μιᾶ γιὰ τὰ *lacrimae rerum*, τὰ δάκρυα τῶν πραγμάτων. Ἡ φωνὴ του, καὶ στὶς μεγάλες ἐπινίμιες στιγμὲς καὶ στὶς πιὸ τραγικὲς, ἀλλὰ καὶ στὶς πιὸ κοινές, πάλλεται ἀπὸ τὸ ἴδιο παράδοξο πάθος πὸν τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε ἄλλο ποιητὴ. Εἶναι ὑποσυνείδητα πάντα παρὼν ὁ πόνος γιὰ τὴν ἀδικία τῆς ζωῆς, γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ἐμπρὸς στὴ Μοίρα, γιὰ τὴ λύπη πὸν κλείνει μέσα της ἡ ὁμορφιά, καὶ δίπλα σ’ αὐτὰ ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ μεγαλοψυχία καὶ κάπου κάπου καὶ μιὰ χαραυγὴ ἐλπίδας πέρα ἀπὸ τὸν τάφο. Αὐτὸς ὁ μέγας εἰδωλολάτρης θὰ πόνεσε τόσο βαθιὰ ὅσο καὶ ὁ γνησιότερος Χριστιανός.

Καὶ θὰ τελειώσω τὴ σύντομη αὐτὴ παρουσίαση μὲ τὴ μετάφραση τῶν τελευταίων στίχων τῆς Αἰνειάδας, πὸν θεωροῦνται ἀπὸ πολλοὺς καὶ οἱ λαμπρότεροι πὸν ἔχει γράψει ὁ ποιητής. Εἶναι ὅταν πιά ὁ Αἰνείας ὕστερα ἀπὸ τόσες περιπέτειες καὶ ἀγωνίες νικᾷ μπρὸς στὰ μάτια τῶν φίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν του στὴν γιγαντιαία τελευταία μονομαχία τὸν *Turnus* καὶ ἔτσι εξασφαλίζει ἐπὶ τέλος τὴν ἴδρωση τῆς κοσμοκρατείας *Ρώμης* (12, 920 κ. ἐξ.):

Ἔτσι ὡς δίσταζε, τράνταζε ὁ Αἰνείας τὸ μοιραῖο κοντάρι ζητώντας μὲ τὰ μάτια τὴν τυχερὴ μεριά· ἀπὸ μακριὰ τὸ ρίχνει μὲ ὄλη του τὴν ὁρμή. Ποτὲ πέτρα

δὲν ἔφυγεν ἀπὸ πολέμου μηχανὴ μὲ τέτοιον ἀχό, ποτὲ τέτοια βροντὴ δὲ λύθηκε μέσα ἀπὸ κεραυνό. Σὰ μαῦρο δρολάπι πετᾷ τὸ κοντάρι πίσω του σέρνοντας τὸν πλέριο χαμό· τρυπᾷ τοῦ θώρακα τὴν ἄκρη, τὴν πιὸ βαθιὰ στρώση τῆς ἐφτάστρωτης ἀσπίδας, καὶ σφυρίζοντας περνᾷ πέρα γιὰ πέρα τὸ γλουτό. Ἀπὸ τὸ χτύπο πέφτει ὁ γιγάντιος Τοῦρνος μὲ γόνυ διπλωμένο στὴ γῆ. Βογγίζανε καὶ ἀνασηκώθηκαν οἱ Ρούτουλοι, ὁ λόφος ἀντήχησε τριγύρω, καὶ πέρα οἱ δασωμένες πλαγιές στείλανε πίσω τὴν κραυγὴ.

Ἐκεῖνος σὰν ἰκέτης ταπεινὸς σηκώνοντας τὰ μάτια καὶ τὰ χέρια δεητικὰ φωνάζει: «Ναί, τὸ ἄξιζα. Ἐλεος δὲ ζητῶ. Τὴν τύχη σου νὰ τὴ χαρεῖς. Μὰ ἂν ὁ πόνος γονιοῦ μπορεῖ νὰ σ' ἀγγίξει — εἶχες καὶ σὺ τέτοιο πατέρα, τὸν Ἀγχίση — νὰ σπλαχνιστεῖς τὰ γερατειὰ τοῦ Δαύνου καὶ νὰ μὲ δώσεις πίσω, ἢ ἂν θές, δῶσε τὸ ἄψυχο κορμὶ μου στοὺς δικούς μου. Ἐνίκησες, μὲ εἶδανε οἱ Αὔσωνες νὰ σηκῶνω τὰ χέρια νικημένους. Δικιὰ σου ἢ Λαβινία, γυναῖκα σου νὰ γίνει — μὰ μὴν τὸ σπρώχνεις πιότερο τὸ μῖσος».

Ἄγριος μὲς στ' ἄρματά του στεκόταν ὁ Αἰνείας, τὰ μάτια τριγυρνώντας. Τὸ χέρι του τράβηξε πίσω, καὶ τότε ὡς ἐσταμάτησε, τὰ λόγια ἐκεῖνα ὄλο καὶ πιότερο τὸν κᾶναν νὰ διστάζει, σὰν ξάφνου ψηλὰ πάνω στὸν ὄμο τοῦ Τοῦρνου φάνηκεν ὁ ἄτυχος τελαμώνας, ἔλαμψεν ὁ ζωστήρας τοῦ Πάλλαντα, μὲ τὰ χρυσὰ καρφιά, τοῦ νέου ποῦ χτύπησε καὶ ξάπλωσε νεκρὸ στὴ γῆ ὁ Τοῦρνος, τρόπαιο στὸν ὄμο τὸν φοροῦσε, μοιραῖο σημάδι τοῦ ἐχθροῦ.

Κι ὁ Αἰνείας, μόλις τὰ μάτια του ρουφήξανε ἐκεῖνο τὸ ζωστήρα, σημάδι πίκρας του σκληρῆς, ἄναψε ἀπὸ τὴ φλόγα τῆς ὀργῆς καὶ τρομερὸς μὲς στὸ θυμὸ του κράζει: «Ἐσένα θὰ μοῦ ἀρπάζουνε ἀπ' τὰ χέρια φορώντας τὸ ζωστήρα τῆς ἀγάπης μου. Ὁ Πάλλας, εἶναι ὁ Πάλλας ποῦ μ' αὐτὸ τὸ χτύπο σὲ σκοτώνει, καὶ ξεδικιώνεται ἔτσι μέσα στὸ ἔνοχό σου αἷμα». Καὶ λέγοντας τὰ λόγια αὐτά, θάβει μὲ πάθος φλογερὸ βαθιὰ μέσα στοῦ Τοῦρνου τὸ στῆθος τὸ σπαθί του. Κι ἐκεῖνο τὸ κορμὶ λύθηκε καὶ πάγωσε, καὶ πέρασεν ἀναστενάζοντας ἢ πικραμένη του ψυχὴ στοῦ Κάτω Κόσμου τοὺς ἴσκιους.

Tantae molis erat Romanam condere gentem (I. 33).